

Irena Bukowska-Floreńska

Wstęp

Studia Etnologiczne i Antropologiczne 7, 7-11

2003

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Wstęp

Aktywność kulturalna i postawy twórcze to wzajemnie uzupełniające się zachowania ludzi. Mają one szczególne znaczenie dla współczesnych społeczeństw, których sposób i styl życia coraz bardziej cechuje pasywne, konsumpcyjne nastawienie. Na współegzystencję ludzi w tych społecznościach wpływ mają różne czynniki i procesy wywołane nieodpartym dążeniem ku przyszłości przez cywilizacyjny postęp, permanentną innowację czy modernizację dorobku dziedzictwa przeszłości.

Aktywność kulturalna jako forma zachowania jednostkowego bądź grupowego wynika z postawy twórczej ludzi. Postawy to reakcje na jakieś sytuacje, to stosunek do innych i wobec innych, to stosunek do przedmiotów, z jakimi ludzie się stykają, i okoliczności, w jakich się znajdują. Rodzaj i charakter postaw zależy m.in. od warunków życia. Postawa jest zawsze postawą wobec jakiejś wartości, którą może być „jakikolwiek fakt mający empiryczną treść, dostępną dla określonej grupy społecznej, i znaczenie, zgodnie z którym jest lub może być obiektem działania”¹.

Niektórzy badacze uważają, że na postawy, a ściślej mówiąc – na ich rodzaj, składają się pewne komponenty: emocjonalno-oceniający, poznawczy i behawioralny². Ten ostatni najbliższy jest postawie aktywnej, a więc twórczej. Przyjmuje się też różne klasyfikacje postaw według obiektów odniesienia, według indywidualnego lub społecznego znaczenia. Typy postaw dotyczące kultury bądź społeczeństwa, postawy personalne i rzeczowe wyróżnia się na podstawie takich cech, jak: treść przedmiotowa, zakres, kierunek, siła, złożoność, zwartość, trwałość. Odnosząc się zaś do wspomnianych uprzednio komponentów, ich złożono-

¹ W. Thomas i F. Znaniecki: *Wstęp*. W: *Polish Peasant in Europe and America*. T. 1. Boston 1918–1920, s. 21; Zob. też: S. Nowak: *Pojęcie postawy w teoriach stosowanych w badaniach społecznych*. W: *Teoria postaw*. Red. S. Nowak. Warszawa 1973, s. 17 i 23.

² M. Marody: *Sens teoretyczny a sens empiryczny pojęcia postawy*. Warszawa 1976, s. 15–22.

ści, dominacji nad innymi, można wydzielić postawy intelektualne, uczuciowo-motywacyjne i behawioralne³. Należy zatem przyjąć, że tak rozumiane postawy stwarzają podstawę wszelkich twórczych postaw i inicjatyw aktywności kulturalnej, zwłaszcza zaś – wynikających z wiedzy o wartości własnej tradycji kulturowej i utrwalonego w własnej świadomości poczucia tożsamości i więzi z konkretną rzeczywistością kulturową i społeczną.

Czym jest współczesna rzeczywistość kulturowa w dobie wielkich ruchów migracyjnych i zderzeń kulturowych? W jakich warunkach kształtuje się w niej aktywność kulturalna i postawy twórcze społeczności lokalnych, regionalnych i etnicznych? Odpowiedzi na te pytania trzeba szukać, prowadząc badania nad funkcjonowaniem tradycji w tychże współczesnych społecznościach lokalnych, regionalnych i etnicznych.

Badacz rzeczywistości kulturowej świadomy jest postępującej jej modernizacji i globalizacji wyrażających się w dążeniu ludzi do zaspokajania swoich coraz bardziej zwiększających się potrzeb. Świadomy też jest konsekwencji tych zjawisk w odniesieniu do pogłębiającego się regresu tzw. tradycyjnej kultury ludowej, której cechy jeszcze do niedawna były widocznym wyróżnikiem regionalnym. Dziś, w społecznościach nowoczesnych, można co prawda spotkać nadal nieliczne jej ślady, głównie w kulturze duchowej i społecznej, utraciły one już jednak swe dawne znaczenie. Kultura ludowa przetrwała w społecznej pamięci ujawnia się w tradycyjnej mentalności, w postawach i działaniach własnego, lokalnego środowiska oraz w zjawisku folkloryzmu. Jest tą formą i wartością tradycji, która funkcjonuje jako świadectwo ciągłości kulturowej z jej podłożem historycznym. Nawarstwiająca się na siebie dawne oraz nowe wartości i wzory kulturowe (uznane za atrakcyjne, godne kontynuowania, naśladowania, stąd szybko przyswajane i upowszechniane) w zależności od siły trwania lokalnej czy regionalnej tradycji, od zakorzenienia w niej miejscowej ludności lub od wpływu tradycji wnoszonej przez ludność napływową do danej społeczności tworzą współczesny obraz kultury, która jest kulturą pogranicza⁴.

Mamy tu do czynienia zarówno z kulturą pograniczy wewnątrzkułturowych, jak zewnątrzkułturowych. Wewnątrzkułturowe pogranicza, jakie tworzą się na styku kultury tradycyjnej i kultury nowoczesnej, niezauważalne są prawie w dużych miastach, uwidaczniają się jednak w zakorzenionych społecznościach lokal-

³ T. Mądrycki: *Psychologiczne prawidłowości kształtowania postaw*. Warszawa 1970, s. 31–32; D. Katz, E. Stotland: *A Preliminary Statement to a Theory of Attitudes Structure and Change*. In: *Psychology, A Study of Science*. Ed. S. Koch. Mc Graw-Hill, Inc. 1959, Vol. 3, s. 449–452, cyt. za: M. Marody: *Sens teoretyczny...*, s. 23.

⁴ I. Bukowska-Floreńska: *Kultury regionalne w społeczeństwach nowoczesnych. Problemy i propozycje badawcze*. W: *Kultury regionalne i pogranicza kulturowe a świadomość etniczna*. W: „*Studia Etnologiczne i Antropologiczne*”. T. 2. Red. I. Bukowska-Floreńska. Katowice 1999, s. 15–22; Taż: *Pogranicza jako kategoria wewnątrzspołeczna i wewnątrzkułturowa*. W: *Pogranicza jako problemy kultury*. Red. T. Smolińska. Opole 1994, s. 165–173.

nych wsi, środowisk podmiejskich i małych miast. Choć niewątpliwie z wielu względów atrakcyjne nowe wzory kulturowe wzbogacają system kulturowy miejscowych społeczności, to jednocześnie ich charakter innowacyjny wywołuje sprzeciw, zwłaszcza pokoleń starszych, które nadal cechuje głęboka świadomość tożsamości regionalnej czy etnicznej i poczucie odrębności kulturowej.

Pogranicze zewnętrzne ma związek przede wszystkim z granicnością etniczną narodową i jest granicnością terytorialną. Można powiedzieć, że występują tu dwa typy tej granicności. Jest to pogranicze etniczne i kulturowe, które uwidacznia się na terenie przygranicznej przestrzeni państwowej, oraz pogranicze powstałe na styku etniczno-kulturowym pomiędzy większością i mniejszością narodową zamieszkującą obszar, który w toku zmian politycznych i administracyjnych został wchłonięty w przestrzeń innego państwa. Przywiązanie do własnej etniczności, zakorzenienie, świadomość tożsamości, w pierwszym przypadku regionalnej i lokalnej, w drugim – narodowej, jest przyczyną dążenia do zachowania związków z tradycją kulturową, która daje poczucie bezpieczeństwa osobistego oraz wspólnoty współistnienia przez zachowanie więzi, poczucie swojskości i przynależności do grupy regionalnej, narodowej czy do środowiska lokalnego. Kultywowanie tej tradycji wyraża się w aktywności kulturalnej i postawach twórczych wspomnianych grup i środowisk. To one są czynnikami umacniania więzi społecznej, kreowania własnej przestrzeni lokalnej, wartością kulturotwórczą i źródłem inicjatyw w zakresie lokalnego i regionalnego życia kulturalnego. One też są podstawą współczesnego regionalizmu – ruchu społecznego stojącego na straży zachowania wartości tkwiących w różnorodności kulturowej i etnicznej w jednoczącej się Europie.

Aktywność kulturalna stanowi czynnik więzi w społecznościach lokalnych i regionalnych, co ma szczególne znaczenie wśród społeczności pogranicza. Manifestuje się najczęściej praktycznie w działalności kulturalnej i społecznej, spełnia funkcje łączenia, spajania, integrowania ludzi i społeczności, wyzwała od radzanie się wśród społeczności pogranicza, a także mniejszości narodowych ich prawdziwej tożsamości społecznej i kulturowej opartej na tradycji oraz wspólnym dla tych społeczności definiowaniu przyszłości. Wszelkie pogranicza etniczne, niezależnie od przyszłości historycznej, mają cechy wspólne. Dzieje się tak nie tylko dzięki terytorium, miejscu wspólnego zamieszkiwania i przeżywania granicności, ale dzięki aktywności kulturalnej rodzącej wspólnie akceptowane wartości społeczne i kulturowe mające znaczenie dla życia kulturalnego i tworzenia wspólnych więzi międzygrupowych.

Twórcza aktywność kulturalna, zarówno jednostkowa, jak i grupowa, z natury swojej jest działaniem niezależnym. Trudno w nie ingerować. Jej znaczenie wzrasta w sytuacji naporu obcego zagrożenia. Przykładem jest spontaniczna działalność twórcza i kulturalna mniejszości narodowych, które bronią się przed asymilacją.

Twórcza aktywność jednostkowa zależy od wielu czynników – przede wszystkim od indywidualnej potrzeby kreowania środowiska, w którym się żyje na co

dzień. Wyraża się to w organizacji własnego i rodzinnego życia, w dążeniu do oddziaływania czy aranżowania życia w najbliższym otoczeniu, wreszcie – w szerszym środowisku. Wyraża się to także w aktywności wynikającej ze zdolności twórczych, w tym – artystycznych. Inspiracją tej twórczości jest nie tylko talent, lecz także chęć ujawnienia innym swych umiejętności, uzyskania aprobaty, docenienia, a w wypadku twórczej aktywności na rzecz społeczności – zdobycia pozycji osoby ważnej w środowisku, w którym ona się ujawnia (liderzy). Bywa, że efektywne działania wynikają nie tylko z osobistych predyspozycji ludzi młodych, twórczych, lecz z troski o utrzymanie pozycji społecznej zajmowanej dotąd przez rodzinę, z której się wywodzą.

Oprócz liderów w społecznościach lokalnych działają, jak już wspomniano, osoby utalentowane artystycznie. Należą do nich różni twórcy nieprofesjonalni – pisarze, plastycy, aktorzy amatorzy, a ostatnio także amatorscy producenci filmowi, których twórczość posiada nie tylko walory estetyczne, lecz także poznawcze i opiniotwórcze, przez bliskie zaś związki z lokalną tradycją – znaczenie w umacnianiu i rozwijaniu świadomości lokalnej i regionalnej.

Świadomość wartości własnej społeczności lokalnej, regionalnej i etnicznej, w tym – poczucia tożsamości kulturowej, ujawnia się w zamięrowaniu do gromadzenia tego, co stanowi świadectwo przeszłości, stanowi widoczny symbol pamięci społecznej. Jest to amatorskie kolekcjonerstwo zabytków kultury ludowej, dokumentów historycznych i ikonografii (co doprowadza często do powstawania lokalnych muzeów) oraz spisywanie wspomnień, kronik rodzinnych, kronik organizacji i instytucji. Aktywne w takiej działalności jednostki są zwykle reprezentantami poglądów starszego pokolenia, które identyfikuje się z tradycją kulturową miejsca pochodzenia, ceniąc sobie wszelkie dziedzictwo kulturowe i pamięć o własnej przeszłości. Nośnikami i przekazicielami lokalnej, regionalnej i etnicznej tradycji są także dziś instytucje i organizacje kulturalne, w tym – liczne nadal zespoły folklorystyczne. Są nimi także komunikaty ikoniczne zawarte w plastyce i zachowaniach zwyczajowo-obrzędowych związanych z religijnością i miejscowym obyczajem.

Opisane przez autorów formy aktywności kulturalnej są przede wszystkim domeną kulturotwórczych działań dokonujących się w społecznościach lokalnych. Dowodzi to, że zarówno tradycyjna, jak i współczesna kultura rodzą się na poziomie grupy lokalnej. Kultura ta determinuje obraz kultury regionalnej i narodowej. Dlatego w konkluzji autorzy stwierdzają, że ludzki potencjał w tworzeniu kultury lokalnej czy regionalnej, a za jej sprawą – narodowej, stanowią wszyscy mieszkańcy jakiegoś obszaru (twórcy, odbiorcy i użytkownicy, kontynuatorzy). Jednak współcześnie, o ile w bezpośrednim kontynuowaniu i transmisji tradycji żadna grupa społeczna nie może zastąpić rodziny, a w twórczych postawach – utalentowanych jednostek, o tyle w inicjowaniu aktywności kulturalnej i społecznego życia kulturalnego najważniejszą rolę odgrywają dziś animatorzy i działacze kultury oraz instytucje i stowarzyszenia społeczno-kulturalne. Badanie ich roli

w upowszechnianiu nowych wzorców kulturowych w procesie aktualnych zmian i modernizacji życia kulturalnego powinno być dla współczesnej etnologii i antropologii kulturowej równie ważne, jak analiza indywidualnych postaw twórczych nieprofesjonalnych twórców i liderów środowiskowych.

Problematykę tę podjęli autorzy monografii *Aktywność kulturalna i postawy twórcze w społecznościach lokalnych pogranicza*, stanowiącej treść 7. tomu „Studiów Etnologicznych i Antropologicznych”, przedstawiając wyniki swoich przemyśleń i obserwacji opartych na badaniach terenowych na obszarze Polski i poza jej granicami. W przeważającej mierze dotyczą one współczesnych form zachowań społecznych i jednostkowych w zakresie aktywności kulturalnej i postaw twórczych. Wszyscy odwołują się tu do lokalnych, regionalnych bądź etnicznych tradycji kulturowych jako źródeł inspiracji tych postaw i działalności oraz ich znaczenia w życiu bieżącym czy pamięci społecznej.

Treść tomu podzielono na cztery części: *Aktywność kulturalna i postawy twórcze*, *Twórcze postawy jednostek*, *Komunikat ikoniczny i zwyczajowo-obrzędowy jako twórcza postawa wobec tradycji*, *Instytucjonalna działalność twórcza a pamięć o przeszłości*. Autorzy artykułów odwołują się do kulturotwórczych i więziotwórczych wartości społecznej aktywności kulturalnej, do tradycji patriotyzmu lokalnego i narodowego jako inspiratora postaw twórczych jednostek i grup społecznych w kreowaniu własnej przestrzeni lokalnej i kulturowej. Zwracają uwagę na potrzeby estetyczne, religijne i normatywne, które mają znaczenie dla kreowania określonych postaw twórczych, aktywności kulturalnej i sposobu komunikacji społecznej. Podkreślają rolę współczesnych organizacji i instytucji kulturalnych jako nosicieli tradycji w formie pamięci o przeszłości.

Irena Bukowska-Floreńska